

ՀՏԴ 911.2

Աշխարհագրություն

Յուրի ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

ԱրՊՀ աշխարհագրության ամբիոնի դոցենտ, ա.գ.թ.

E-mail: Jura 121155@gmail.com

Քրիստինե ԲԱԼԱՅԱՆ

ԱրՊՀ աշխարհագրության ամբիոնի դասախոս

E-mail: balayanqristine01@asu.am

Գևորգ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

*ԱՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության
աշխատակազմի զբոսաշրջության վարչության պետ*

E-mail: garakelyan70@gmail.com

**ՀԵՏԻՈՏՆ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ
ԵՐԹՈՒՂԻՆԵՐԻ ՄՇԱԿՈՒՄԸ ԱՐՑԱԽԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Արցախյան երրորդ պատերազմից հետո զբոսաշրջության ինդուստրիան տուժել է 80%-ով: Այն վերականգնելու համար հեղինակներն առաջարկում են նոր երթուղիներ մշակել ԱՀ տարածքում: Իրենց տեսականիով առավել զրավիչ են Պատարա գյուղի շրջակայքն ու Մեյդան տեղամասը: Կատարվել է տեղանքի քարտեզագրում և երթուղու նկարագրություն:

Բանալի բառեր՝ Մեյդան, հրապարակ, Հաչաժայր, հուշարձան, ռեկրեացիա, զբոսաշրջություն, ռեսուրս, տարածաշրջան, ջրվեժ, ծովաշուշան:

Ю.Аракелян, К. Балаян, Г. Аракелян

**РАЗРАБОТКА НОВЫХ ТУРИСТИЧЕСКИХ МАРШРУТОВ
ПЕШЕХОДНОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ АРЦАХ**

После третьей Арцахской войны индустрия туризма пострадала на 80%. Для его восстановления авторы предлагают разработать новые маршруты на территории Республики Арцах. С их точки зрения, более привлекательной является территория вокруг села Патара и урочище Майдан. Выполнено картирование местности и описание маршрута.

Ключевые слова: *Майдан, площадь, Ачажайр, памятник, отдых, туризм, ресурс, регион, водопад, морская лилия*

Yu. Aragelyan, Q. Balayan, G. Aragelyan
THE DEVELOPMENT OF NEW WALKING TOURISM ROUTES IN
THE REPUBLIC OF ARTSAKH

After the third Artsakh war, the tourism industry suffered 80%. To restore it, the author proposes to develop new routes on the territory of the Republic of Artsakh. From his point of view, the area around the village of Patara and the area of the Maidan is more attractive. The area was mapped and the route was described.

Key words: *Maidan, square, Hachajayr, monument, recreation, tourism, resource, region, waterfall, sea lily*

Ջրոսաշրջությունը համաշխարհային տնտեսության ամենաշարժուն և շահութաբեր ոլորտներից է, որի զարգացման արագ տեմպերը և արտարժույթ ձեռք բերելու առավել մեծ հնարավորությունները նպաստավոր պայմաններ են ստեղծում տվյալ երկրի տնտեսության առանձին ոլորտների, մասնավորապես, զբոսաշրջային ինդուստրիայի ձևավորման ու զարգացման համար: Այն յուրահատուկ տեղ է զբաղեցնում ոչ միայն առանձին երկրների տնտեսություններում, այլև միջազգային տնտեսական հարաբերություններում:

Արցախում կան զբոսաշրջության զարգացման համար անհրաժեշտ ռեսուրսներ, որոնց նպատակային, արդյունավետ օգտագործումը կարող է դառնալ ազգային տնտեսության կարևորագույն բնագավառներից և նպաստել տարածքային համաչափ զարգացմանը: Այստեղ առկա է զբոսաշրջության զարգացման փոխկապակցված սոցիալ-տնտեսական խնդիրների այն անհրաժեշտ բազմազանությունը, որոնք Արցախը կդարձնեն հետազոտության մոդելային տարածք:

ԱՀ ունի բնական ու ռեկրեացիոն բազմատեսակ ռեսուրսներ: Բնական և մարդածին ռեկրեացիոն ռեսուրսները, որոնք մինչև հիմա աննշան չափով են օգտագործվել, կարող են դառնալ կարևոր բազա միջազգային նշանակություն ունեցող հանգստի և զբոսաշրջության այդպիսինը ստեղծելու համար, որը զգալի նշանակություն կունենա ԱՀ տնտեսության համար՝ որպես եկամտի կարևոր աղբյուր:

Արցախի՝ էկոլոգիական առումով բնությունը և ռեկրեացիոն բազմազան ռեսուրսները՝ մեղմ կլիմայական պայմանները, բուսական և կենդանական աշխարհի բաղմազանությունը, մաքուր օդն ու աղբյուրները, հանքային ջրերը, բնության անձեռակերտ հրաշալիքները, պատմաճարտարապետական հնագույն հուշարձանները, հանգստի և զբոսաշրջության ինդուստրիայի կազմակերպման լայն հնարավորություններ ունեն [2]:

ԱՀ-ն միջազգային զբոսաշրջության շուկայում նոր երկիր է: Այն այսօր աննշան տեղ է զբաղեցնում աշխարհում: Դեռևս լավագույն ձևով չի ներկայացել միջազգային հանրությանը:

Զբոսաշրջային պոտենցիալի բազմազանության տեսանկյունից ԱՀ-ն իրենից ներկայացնում է հարուստ տարածաշրջաններից մեկը: Զբոսաշրջային գործունեության մեծացման համար պետության կողմից կատարված կապիտալ ներդրումները, նոր ռեկրեացիոն շրջանների ստեղծումը, կուրորտահանգստյան համալիրների շինարարությունը, նոր երթուղիների մշակումը և քարտեզագրումը կարող են խթանել զբոսաշրջային պահանջարկի մեծացում:

ԱՀ-ում զբոսաշրջության զարգացման համար անհրաժեշտ պոտենցիալ է համարվում որոշակի ռեսուրսների առկայությունը՝ բնության եզակի հուշարձանները, սաղարթախիտ անտառները, գետերը, բարենպաստ կլիմայական պայմանները, ազգային, պատմական և կրոնական արժեքները, ավանդույթները, սովորույթները, ազգային օբյեկտները, ճաշատեսակները և այլն [2]:

2007-2019 թվականներին աշխարհի 93 երկրներից ԱՀ այցելած զբոսաշրջիկների քանակը կազմել է 206200 մարդ: Ընդ որում՝ 2007 թվականին՝ 4683, իսկ 2019-ին՝ 41963 մարդ: Ընդհանուր առմամբ աճելու միտում ունեն: Սակայն 2014 (-12%), 2016 (-16%), թվականներին պայմանավորված աղբյուրների քանակի ռազմական գործողություններով, ԱՀ այցելող զբոսաշրջիկների թիվը բավականին նվազեց (տե՛ս դիագրամները):

Պատկերը փոխեց 2020 թ. սեպտեմբերի 27-ին Աղբյուրների կողմից սանձազերծած ագրեսիան: Նոյեմբերի 9-ին եռակողմ պայմանագրի արդյունքում ԱՀ-ն զրկվեց տարածքի 75%-ից, ուր գտնվում էին պատմական, բնական հուշարձանների 80%, 9 հյուրանոցային տնտեսության օբյեկտներ: Աղբյուրների օկուպացիայի տակ հայտնված տարածքներում հայկական մշակութային ժառանգության նկատմամբ իրականացված վանդալիզմի արդյունքում Աղբյուրների վերահսկողության տակ են մնացել հայոց պատմության և մշակույթի առնվազն 1456 նշանավոր անշարժ հուշարձաններ, 161 վանքեր և եկեղեցիներ, 591 խաչքարեր՝ Տիգրանակերտի, Ագոխի, Նոր Կարմիրավանի, Միրիկի, Կերենի հնավայրերն ու բազմաթիվ բերդեր, ամրոցներ, սրբավայրեր և այլ հուշարձաններ, 8 պետական թանգարաններ՝ 19311 ցուցանմուշներով: Հրադադարից հետո արձանագրվել են Շուշիի Սուրբ ամենափրկիչ և Սուրբ Հովհաննես Մկրտիչ եկեղեցիների դիտավորյալ թիրախավորման ու վանդալիզմի դեպքերը: Աղբյուրները այժմ վարում է միտումնավոր ապատեղեկատվություն և հայկական մշակութային կոթողները ալբանացնելու քաղաքականություն:

Բռնազավթած տարածքում են մնացել բազմաթիվ բնական հուշարձաններ:

Ներկայումս ԱՀ-ում, զբոսաշրջության վարչության կողմից աշխատանքներ են կատարվում՝ վերականգնելու զբոսաշրջային տնտեսությունը: Հատուկ ուշադրություն դարձվեց ներքին և արտաքին զբոսաշրջության համար

քայլարշավների միջոցով հետաքրքրություն առաջացնելու՝ նախկինում մոռացության մատնված պատմամշակութային և զբոսաշրջության մեջ իր տեղը կորցրած բնական հուշարձանների ուղղությամբ երթուղիների մշակմանը: Այս հոդվածում տրվում է *Ստեփանակերտ-Աստղաշենի բրածո մնացորդների տեղամաս-Պատարա-Դարպասուտ* (ավտոբուսով), այնուհետև (ամենագնաց ավտոմեքենաներով կամ քայլարշավով) մինչև *Մեղան բնատեղամասը-Հաչաժայր-Շահեն սեռ-Կաչաղակաբերդ-Արջին քար-Պատարա* երթուղու նկարագիրը:

Այն սկսվում է Աստղաշեն գյուղի բրածոների մնացորդներ պարունակող տեղամասից, որը գտնվում է Ստեփանակերտից 17կմ հյուսիս (հյուսիսային լայնության $39^{\circ}55'08''$, արևելյան երկայնության $46^{\circ}42'40''$, ծովի մակերևույթից 830մ բարձրության վրա: Շերտադասերի անկումը հարավարևմյան ուղղությամբ մոտ 16° է: Այս տեղամասում հետաքրքրություն են ներկայացնում փոքր ծովառնու օղակաձև շուրջբերանային հատվածը, նիզակակիր ծովառնու խոշոր փշերը, մանր ոստրենների խեցային պատյանները. Գաստրոպոդների (աղեխորշավորների-տուրիտելլա), խեցիների և բավականին մեծ քանակության ծովաշուշանների մնացորդներ, որոնց աստղաձև բրածոներն իրականում այս օրգանիզմների ցողունային հատվածների աստղաձև ոսկորերն են (pentacrinus): Սրանք գոյություն են ունեցել ստորին յուրայից մինչև էոգենի ժամանակաշրջանը: Ծովաշուշանները ծովաստղի և ծովառնու ցեղակիցներն են և պատկանում են փշամորթների տիպին: Սրանց նմուշներն ուղարկվել են եվրոպական որոշ հետազոտողների՝ ինքնությունն ավելի արագ և ճշգրիտ պարզաբանելու համար: Արդյոք ք դրանք նոր տեսակ են, թե ոչ: Նշենք, որ ծովաշուշանների նմանատիպ մնացորդներ հայտնաբերված են նաև Արցախի ևս երեք վայրերում, որոնցից երկուսը ներկայումս գտնվում են Ադրբեջանի կողմից բռնազավթած տարածքներում: Վերը նշված բրածո մնացորդները բավականին փոքր չափսերի են (1-10մմ): Դա վկայում են այն մասին, որ այդ տեսակները ապրել են տաք և ծանծաղ ծովերում: Հայտնի է, որ յուրայի ժամանակաշրջանում Հայկական լեռնաշխարհի ներկայիս տարածքում ծփում էին Տեթիս օվկիանոսի ջրերը, ուր տիրում էր գետնինկլինալային զարգացման երկրորդ՝ լեռնագոյացման փուլը: Հատակի բարձրացման արդյունքում ջրավազանը ծանծաղել է և աստիճանաբար վերածվել ցամաքի, որի հետևանքով նշված տեսակները նախ փոքրացել, ապա ոչնչացել են և տեղում առաջացրել բրածո մնացորդների կուտակումներ: Ապարաշերտերի հորինվածքները խոշոր հատիկավորված են, խտացված կենսաշերտային նյութով՝ հանքայնացված կանաչ քլորիտիզացված և գլաուկոնիզացված օջախներով: Այս բրածո մնացորդների առկայությամբ պալմանավորված՝ Դաշբուլաղ գյուղը 1988-ից վերանվանվանվեց *Աստղաշեն*:

Այդ աստղիկների մասին հորինված են տարբեր լեգենդներ:

Ըստ դրանցից մեկի՝ անձրևի հետ երկնքից թափվող այդ աստղիկները, կուտակվելով քլորիտիզացված և գլաուկոնիզացված զանգվածում, որոնք հեշտ լուծվող և տեղատարվող են, իրենցից հետո թողել են բրածո մնացորդների չլուծվող ոսկրային կուտակումները: Հանդիպում են նաև մանր կոճակաձև սկավառակներ, որոնք հանդիսանում էին ծովաշուշանների ցողունի մասնիկներ: Որոշ ազգերի մոտ դրանք համարվում էին «կախարդական դրամներ»: Ուրիշներն էլ այն կոչել են «աստղային քարեր», որոնք հաղթանակ են բերում թշնամիների նկատմամբ (սա ակնարկ է զբոսաշրջիկներին, որպեսզի չբաղվեն աստղիկների հավաքչությամբ):

Երթուղու հաջորդ կարևոր դիտարժան վայրերն են Պատարա գետի ավազանի ջրվեժները: Գետը սկզբնավորվում է Արցախի լեռնաշղթայի Կուսանաց լեռնազանգվածից, իսկ վտակները՝ Խոյ-Խուրթի և Հավքախաղաց լեռնաձյուղերից, որոնք առաջացել են բարդ երկրաբանական պրոցեսների արդյունքում՝ կազմված միջին և վերին յուրայի հասակի ապարներից: Դրանք վերին կավձի և կայնեզոյի դարաշրջաններում ենթարկվել են Ալպ-Հիմալայան լեռնակազմական պրոցեսներին: Որոշ տեղամասեր բեկորատվել են՝ առաջացնելով ատամնավոր ժայռային մերկացումներ՝ քարափներ: Լեռնաշղթային զուգահեռ անցնում են տարբեր կարգի տեկտոնական խզվածքներ, որոնք իրենց հետքն են թողել ռելիեֆի վրա, լանջերի մակերևույթին՝ առաջացնելով աստիճանակերպ դարափուլեր Պատարա գետի և նրա վտակների վրա: Այդ են վկայում նրա տարածքում գտնվող մի շարք ջրվեժներ (Շրշոան, Պյուլուր ծով. Աստղիկի, Կռակլավեն (Պիծիկետի վրա), Յերե ու Ներքե Խրավանդեն ջրվեժները նույնանուն վտակի վրա) և տեկտոնական խախտման գծերի ուղղությամբ ձգվող քարանձավներ, սողանքներ ու փլվածքներ (Եղցեն թումբեն, Քթևանեն, Դերուն թաղեն, Մեփանց տանձոտեն, Ուզուն տեղերեն, Քշկոտեն) [6]:

Մեյդան տեղամասում, նաև ռելիեֆի համահարթեցման մակերևույթներում որոնց եզրերում մեծ թեքության լանջեր են, իսկ գագաթներում հարթ տեղամասեր, որոնց վրա կառուցված են դամբարանաբլուրներ, եկեղեցիներ, գյուղատեղեր, խաչքարեր այլ պատմական հուշարձաններ, որոնք պատկանում են հայոց եկեղեցաշինության ոսկե դարին (12-ից 13-րդ դարեր): Այս տարածքը միջնադարում խիտ բնակակեցված է եղել և դա է վկայում Պատարա գյուղի անունը, ըստ Ն. Ադոնցի ստուգաբանության, նշանակում է *քաղաք, բնակավայր, խիտ բնակեցված վայր* [4]:

Երթուղին շարունակվում է Մեյդանից Հաչաժայր: Այն գտնվում է Կուսանաց լեռնաշղթայից դեպի արևելք ընկած, տեկտոնաէրոզիոն ծագման Հավքախաղաց լեռնաբազուկի վրա: Հարավից նրան եզրավորում է Պատարա գետի և նրա վտակներով քանդակված հովիտը ու նրան պարուրող Խոյխուրթի լեռնաբազուկը, իսկ հյուսիսից Խաչեն գետի Քոլատակ վտակն է: Լեռնաշղթայի հարավահայաց (մինչև 1500-1700մ) և հյուսիսահայաց լանջերը (1900մ) անտառածածակ են, նրանցից վեր մերձալպայան գոտին է՝ իր բազմատեսակ և փարթամ

բուսականությամբ: Այն գեղեցիկ է տարին բոլոր: Անվան ծագումը կապված է արևելյան ժողովուրդների *Մեյդան* (հրապարակ, բաց տեղանք, հարթություն, ժողովատեղ, բարձրացած բաց տեղամաս, բացատ անտառում և այլն) բառի հետ, որը ներթափանցել է կովկասյան, սլավոնական, արաբական, բալկանյան և որոշ արևելաեվրոպական ժողովուրդների, ինչպես նաև հայոց լեզու:

Տարածման սահմանով զարմանալի, հզոր իմաստաբանական փնջով բառ է: Կովկասում և Միջին Ասիայում հայտնի էր ամենուրեք: Թուրքերեն մայդան-ը հասկացվում էր՝ դաշտ, բացատ, կիրգիզերեն՝ հրապարակ, մշակված հող, այգի, մարտադաշտ, դադաստանի այլ ազգերի մոտ՝ հրապարակ, բաց տեղամաս, դաշտ, յակուտիայում՝ վայր սառույցի վրա, որտեղ հավաքվում են որսած ձուկը: Պարսկերեն *մայդան* նշանակում է՝ հարթություն, սարավանդ, հրապարակ, մրցասպարեզ, Պակիստանում՝ հովիտ, հարթություն, տափարակ, հինդի լեզվով՝ քաղաքի կամ գյուղի հրապարակ: Բառը թուրքերենից անցել է սլավոնական ազգերին: Ռուսների մոտ մայդան նշանակում է՝ հրապարակ, շուկայական հրապարակ, ժողովատեղ, հավաքատեղ, կաճան, արահետ, անտառուղի բարձր ափին, կոթող, Ուկրաինայում՝ վայր սարի լանջին, բարձրացած բաց տեղամաս, հավաքատեղ, Բելառուսիայում՝ ցանկապատված տեղամաս դաշտում, անտառում, տնամերձում, անտառի կամ ձկնային արդյունաբերության մեջ, կամ փորվածք, ուր խեժեր էին պատրաստում, լայնարձակ բաց տեղամաս, հավաքատեղ, Մոլդովիայում՝ դատարկություն մարդաշատ վայրում: Բառը տարածվել է նաև, Ռումինիայում, Լեհաստանում, Բուլղարիայում, նախկին Հարավսլավական երկրներում: Այսպես լեհերենում մայդան՝ հրապարակ, բակ, վայր անտառում, տեղամաս, ուր պատրաստում են քարածուխ, Սերբիայում և Խորվաթիայում՝ հանքավայր (փոքրացված ձևը մայդանեկ), մագդան՝ հրապարակ, մրցավայր, տաշմայդան (թուրքերեն տաշ-քար) ածանցի հետ քարե հրապարակ, բուլղարերեն՝ մեգդան, մեյդան՝ հրապարակ, ընդարձակ տարածք: Ավարական լեզվով մ հնչյունը փոխարինվում է բ-ով՝ բայդան, նաև ռուսերենում կիրառվում է բոյդան: *Մայդան* արմատով բառակապակցություններ հանդիպում են բազմաթիվ աշխարհագրական տեղանուններ՝ ՌԴ-ում, Ուկրաինայում, Լեհաստանում, Բելառուսում, Ուզբեկստանում, ՀԱՀ-ում, Դամասկոսի հարավում, Չինաստանում, Կալկաթայում, Իրանում, Թուրքիայում, Ադրբեջանում, Աֆղաստանում, Պակիստանում, Արաբական երկրներում [8]: Արաբերենում այն հնչում է նաև *Մադան*, որը նշանակում է *բնական ռեսուրսներով հարուստ տեղամաս* (հանքանյութի, ձկների, որսի կենդանիների, բույսերի և այլն) [5]: Այստեղ հանդիպում են բազմամետաղների և կիսաթանկարժեք քարերի պաշարներ, բույսերի մեծ տեսականի: *Մեյդան* անվանը հանդիպում ենք նաև պատմական Հայաստանում, ՀՀ տարածքում և Արցախում:

Հավթախաղաց լեռնաբազուկի հարավահայաց լանջերին կան գյուղատեղերի ավերակներ, որոնցից Շլորոտ Կյումեր տեղամասում ենթադրվում է, որ Մեյդան

բնակավայրն է եղել: Այն 19-րդ դարի սկզբին ուներ մոտ 200 տուն հայ բնակիչ: Հիշատակվում է Ղուկաս Ինճիճյանի արևմտահայերեն *Մեյրաան* տառադարձությամբ: Գտնվում է Գանձասար վանքից հարավ-հարավ արևմուտք՝ 16կմ հեռավորության վրա [4]:

Արտակարգ գեղեցիկ է Մատուռեն թումբ վայրից դեպի արևելք գտնվող Հաչաժայո գագաթը (1870մ), որը կարծես թե ինչ-որ հարվածից կիսված լինի երկու հավասար մասերի:

Վերին յուրայում Արցախի ամբողջ տարածքը ծածկված էր Տեթիս օվկիանոսի հատակում առաջացած կրաքարային հզոր շերտերով: Հետագայում Ալայան ծալքավորվածության ժամանակ հատակը բարձրացել է վերածվել ցամաքի, առաջացրել Արցախի լեռնաշղթան՝ զրահավորված կրաքարերով, որոնք հողմնահարվել և ջրահոսքերի օգնությամբ տեղատարվել են ու մասնատվել [1]: Նրա առանձին մնացորդներ մնացել են որպես ցցված ժայռային հարթակներ՝ «Հաչա ժայռ», «Սուլուլ քար», «Սլո քար», «Շահեն սեռ», «Արջեն քար», «Կաչաղակաբերդ», և այլն: Ապարների մեջ եղած ճեղքերը ջրի և նրա մեջ լուծված իոնների շարժման համար պատրաստի ուղիներ են: Ճեղքերի երկարությամբ առանձնանում են նոր գոյացություններ, որոնց էրոզիոն կայունությունը տարբերվում է ապարի ներքին մասերի դիմադրողականությունից: Եթե հողմնահարվող ապարի մեջ կա հողմնահարման շարժումն արգելակող ճեղքերի համակարգ, ապա ապարի տարատեսակ տեղամասերը տարբեր արագությամբ են հողմնահարվում, և այն կարող է հանգեցնել բջջային կամ խորշային կառուցվածքների առաջացմանը: Նման դեպքերում հնարավորություն է ստեղծվում անձավների և խոռոչների առաջացման համար: Ժամանակի ընթացքում դրանք, միանալով իրար, առաջացրել են խոշոր քարանձավ, որի առաստաղը հետագայում փլուզվել է, առաջացրել կախված ժայռ: Ժայռի ձախ մասը հիշեցնում է շան գլխի քանդակ, իսկ աջ կողմում՝ «Սվրքարեր»-ը՝ խոռոչային հողմնահարման փոքրամասշտաբ քարայրներն են և կոչվում են «բջջային հողմնահարման» ձևեր [3]:

Եթե երթուղին երկօրյա է, գիշերումը կարելի է կազմակերպել Հաչաժայոյի մոտ կամ էլ դեպի Պատարա գետի հովիտը իջնող հովիվների կացարանի մոտ գտնվող աղբյուրին կից հարթակում: Իսկ առավոտյան երթուղին շարունակել մինչև Կաչաղակաբերդ, որից հետո Քոլատակ (Հակոբավանք), կամ էլ «Արջին քար» տեղամասից, արահետով իջնել դեպի Պատարայի վտակ Պիծիկետի հովտով, Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցու կողքով հասնել «Շրշոան» ջրվեժը և հանքային աղբյուրը (Պատարա գյուղի մոտ): Երթուղին կարելի է սկսել նաև Պատարա գյուղից Պիծի գետի հովտով դեպի Հավքախաղաց լեռնաշղթայի ջրբաժան հատվածը, որից հետո վերը նշված երթուղիներին հակառակ ուղղությամբ՝ մի դեպքում դեպի արևմուտք Շահինսրեն-Հաչաժայո-Մեյդան-Դարպասուտ, (Լեսնոյ)-Պատարա: Մյուս դեպքում՝ դեպի արևելք՝ Արջին քար-Կաչաղակաբերդ-Քոլատակ-Հարսնաքար-Քոլատակի հանքային աղբյուր-Ադուն ամրոց [7] կամ Քոլատակ

ցյուղից դեպի Հակոբավանք (Մեծառանից վանք): Քոլատակից, կախված զբոսաշրջիկների հայեցողություն, կարելի է կազմակերպել արշավներ դեպի Նատարին բերդ (Դեդ ամրոց), Բերդաքար, Իսարանց բերդ-ամրոց, Խոխանաբերդ ամրոց (Թարխանաբերդ), Գառնաքար (Մեծ Հարթեն քար), Դարպասներ պալատական ապարանք, Կոշիկ անապատ վանք, Հավապտուկ վանք, Սոնոցեն պատ ցյուղատեղի և այլն [6]: Նշենք նաև, որ այս հոդվածը արժարժում է միայն երթուղու երկայնքով տարածվող բնական հուշարձանները, իսկ պատմամշակութային հուշարձանների մասին կներկայացվի հաջորդիվ:

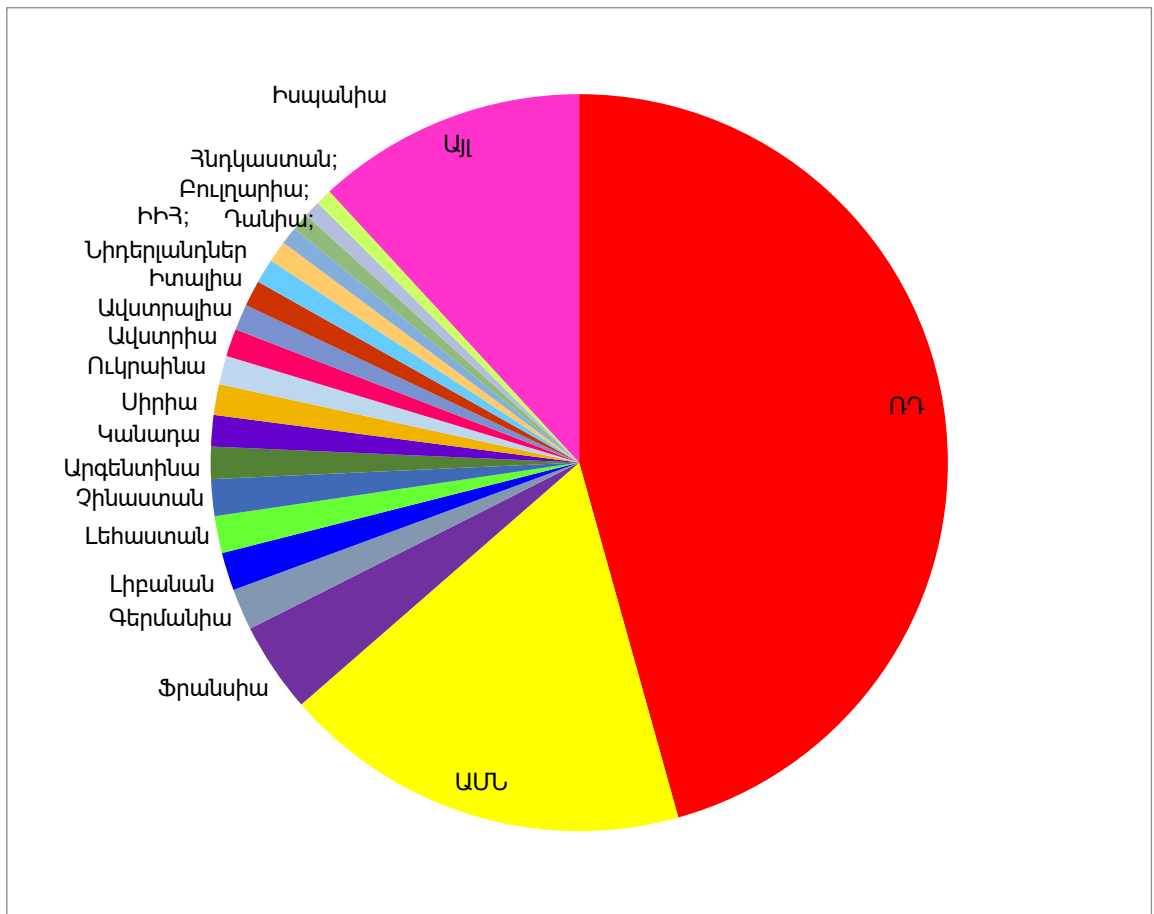
Զբոսաշրջային այս երթուղու նկարագրությանը նվիրված հոդվածը նախատեսված է զբոսավարների, տեղացի, ՀՀ-ից և արտասահմանից այցելած զբոսաշրջիկների, ուսուցիչների, ուսանողների, փորձուսուցումների ղեկավարների համար:

Եզրակացություն

•Արցախում առկա է զբոսաշրջության զարգացման փոխկապակցված սոցիալ-տնտեսական անհրաժեշտ բազմազանություն, որն Արցախը կդարձնի հետազոտության մոդելային տարածք (բնական, մարդածին, ռեկրեացիոն ռեսուրսներ, մեղմ կլիմայական պայմաններ, օրգանական աշխարհի բազմազանություն, մաքուր օդ և այլն):

•Շատ կարևոր է ԱՀ տարածքի և ժողովրդի անվտանգության ապահովումը:

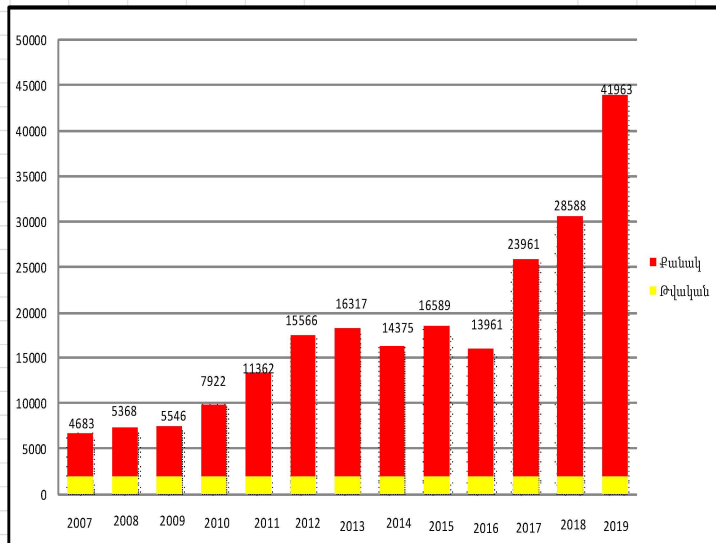
•Ուսումնասիրվող տարածքում կոմունիկացիոն պայմանների բարելավում (ճանապարհներ (թեկուզ գրունտային և խճապատ), քեմպինգների և սպասարկման այլ օբյեկտների կառուցում, որի իրագործման համար անհրաժեշտ է որոշակի գումար) պետք է իրականացվի: Այն կարելի է ձեռք բերել ինչպես կառավարության պետական բյուջեից, այնպես էլ մեկենասների տրամադրած բարեգործական ֆինանսական աջակցություններից:

2007-2019թթ. ԱՀ այցելված արտասահմանյան զբոսաշրջիկների
առաջին 20 երկրներ քանակն արտահայտող դիագրաման

2007 թվականից 2019-ը ԱՀ այցելած զբոսաշրջիկների քանակը (ընդհանուր 206620)

№	Թվական	Քանակ
1	2007	4683
2	2008	5368
3	2009	5546
4	2010	7922
5	2011	11362
6	2012	15566
7	2013	16317
8	2014	14375
9	2015	16589
10	2016	13961
11	2017	23961
12	2018	28588
13	2019	41963

Գրականություն

1. Առաքելյան Յու., Ա. Խաչեն բնապատմական տարածքի ուսումնասիրման աշխատանքների հաշվետվություն, Ստեփ., 2011, 35 էջ.
2. Առաքելյան Յու., Ռեկրեացիոն ռեսուրսների գնահատումը և տուրիզմի զարգացման հեռանկարները ԼՂՀ-ում: Աշխարհագրության-99 գիտական աշխատությունների ժողովածու ԵՊ, 1999, էջ 140-143:
3. Բոյնագրյան Վ. Ռ., Գազինյան Ռ. Խ., Հոդմնահարումը և դրա հետևանքները Եր, 2012, 71 էջ:
4. Հակոբյան Թ.Խ., Մելիք-Բախշյան Ս. Տ., Բարսեղյան Հ. Խ., Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան հատոր 3., ԵՊՀ, 1991, էջ 787:
5. Սարգսյան Ս., Առաքելյան Յու., Պատարա, Ստեփանակերտ, 2006, 24 էջ:
6. Սարգսյան Ս., Արցախի բնակավայրեր Եր., 2018, էջ 39:
7. Мурзаев Э.М., Словарь народных географических терминов. Москва, «Мысль», 1984, стр. 358-359.

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական խորհրդի անդամ, աշխ.գ.դ. Ա.Ռ.Ավագյանը: